

Η ΠΡΟΣ ΔΙΟΓΝΗΤΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ἑπό
Σπυρίδωνος Σπ. Μπιλάλη (+)
Ἀρχιμανδρίτου

Μεταξύ τῶν λαμπρῶν ἀπολογητικῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἐξαιρετικήν θέσιν κατέχει «ἡ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή». Ὁ ἐμπνευσμένος συγγραφεὺς τῆς παρέμεινε τελικῶς ἄγνωστος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἀλλά καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστολή του δέν μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Πρῶτος ὁ Ἑρρίκος Στεφάνου ἐξέδωκε τὴν ἀπολογητικὴν ἐπιστολήν του ἀνωνύμου συγγραφῆως τὸ 1592 μ.Χ., βασιθεῖς εἰς τὸν μοναδικὸν κώδικα τοῦ ΙΓ' ἢ ΙΔ' μ.Χ. αἰῶνος. Μέχρι τοῦ ΙΖ' μ.Χ. αἰῶνος ἐκράτει ἡ γνώμη, ὅτι «ἡ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή» ἦτο ἔργον τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἀπολογητοῦ Ἰουστίνου. Ἐπειτα ἀπὸ μακρὰς περὶ τὸν συγγραφεῖα ἐρεῦνας, οἱ πατρολόγοι σήμερον προτιμοῦν τὴν ἐπιστολήν ἀνωνυμον. Ἀναμφιβόλως ὁμοῦ, ὁ ὑπὸ τὴν ἀνωνυμίαν κρυπτόμενος συγγραφεὺς κατατάσσεται μεταξὺ τῶν ἐξόχων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰῶνων. Ἡ ἐπιστολή ἐγράφη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' μ.Χ. αἰῶνος, διότι μᾶς εἰσάγει πλήρως εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Μάρκου Αὐρηλίου. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐν αὐτῇ χαρακτηρίζεται ἀκόμη ὡς «καινὸν γένος».

Μολονότι ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφῆως, δυνάμεθα ὁμοῦ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ λαμπροῦ πνευματικοῦ προϊόντος τοῦ γλαφυροῦ καλάμου του νά θαυμάσωμεν τὸ ὑψηλὸν χριστιανικὸν πνεῦμα του. Ὁ συγγραφεὺς ἀντιμετωπίζει τοὺς σκληροὺς διωγμοὺς τῶν ἐθνικῶν ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν καὶ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νά ἀπολογηθῆ ὑπὲρ τοῦ ἀδίκως διωκομένου «καινοῦ γένους» τῶν ὁπαδῶν τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐπιστολή ἀπευθύνεται πρὸς ἐπίσημον μᾶλλον ἐθνικόν, ὀνόματι Διόγνητον, τὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς προσφωνεῖ «κράτιστον». Ὁ Διόγνητος ἐζήτησε νά πληροφορηθῆ περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν Χριστιανῶν καὶ περὶ τῆς νέας Ἐρησκείας γενικῶς. Δέν ἠδύνατο ἐξ ἄλλου νά ἐξηγήσῃ πῶς οἱ Χριστιανοὶ «τόν τε κόσμον ὑπερορῶσι πάντες καὶ θανάτου καταφρονοῦσι καὶ οὔτε τοὺς νομιζομένους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων θεοὺς λογίζονται, οὔτε τὴν Ἰουδαίων δεισιδαιμονίαν φυλάσσουσι καὶ τίνα τὴν φιλοστοργίαν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους». ¹ Ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς ἐπιλαμβάνεται τῆς εὐκαιρίας καὶ συντάσσει τὴν λαμπρὰν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ἀπολογίαν του. Κατὰ τὸν Δ. Μπαλᾶνον, «ἡ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή», «τόσον ὡς πρὸς τὸ ὕφος, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐννοίας, εἶναι ἐν τῶν ἀρίστων προϊόντων τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας τῆς πρώτης περιόδου καὶ δικαίως θεωρεῖται ὡς ὁ ἀδάμας τῆς ἀπολογητικῆς φιλολογίας».

1. Ἐπιστολή πρὸς Διόγνητον, I, 5, ΒΕΠΕΣ 2, 251.

Σύντομος, αλλά λίαν περιεκτική εἰς ὑψηλά πνευματικά νοήματα, μέ τήν κομψήν φράσιν καί τās θαυμαστάς ἀντιθέσεις της, «ἡ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή» τέρπει, ἐμπνέει καί ἀνυψώνει τόν ἀναγνώστην. Ὁ συγγραφεὺς συγκρίνει τήν καταρρέουσαν ἐθνικὴν θρησκείαν πρὸς τόν Χριστιανισμόν. Εἰς ποίαν ἠθικὴν ἄβυσσον βλέπει τοὺς προσκυνητάς τῶν ἀψύχων εἰδώλων καί εἰς ποῖον δυσθεώρητον πνευματικόν μεγαλεῖον ἀτενίζει τό «καινόν γένος» τῶν διωκομένων καί ἀδίκως θανατουμένων Χριστιανῶν! Οἰκτεῖρει ὁ ἐπιστολογράφος ἀπολογητὴς τοὺς εἰδωλολάτρας, διότι πιστεύουν καί προσκυνοῦν τὰ ἀργυρᾶ, τὰ χάλκινα, τὰ σιδηρᾶ, τὰ λίθινα καί ξύλινα εἶδωλα. Ἐνώπιον τῆς φρικτῆς εἰδωλομανίας παροξύνεται τό πνεῦμα του. Καλεῖ πάντας τοὺς ἐθνικούς νά ἀπαντήσουν εἰς τὰ ἀδυσώπητα ἐρωτήματά του: «Οὐ κωφά πάντα, οὐ τυφλά, οὐκ ἄψυχα, οὐκ ἀναίσθητα, οὐκ ἀκίνητα; Οὐ πάντα σηπόμενα, οὐ πάντα φθειρόμενα; Ταῦτα θεοὺς καλεῖτε, τούτοις δουλεύετε, τούτοις προσκυνεῖτε, τέλεον δ' αὐτοῖς ἐξομοιοῦσθε. Διὰ τοῦτο μισεῖτε Χριστιανούς, ὅτι τούτους οὐχ ἡγοῦνται θεοὺς».²

Εἰς τήν συνέχειαν οἱ ἐθνικοὶ καλοῦνται νά ἀποβάλουν τήν προκατάληψιν τῶν ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν καί νά θαυμάσουν τήν καθημερινήν λαμπράν πολιτείαν των. Ὁ ἐμπνευσμένος ἀπολογητὴς πλέκει τόν ὠραιότερον ὕμνον τοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἐκκλησίας τῶν μαρτύρων· «Χριστιανοί, γράφει, οὔτε γῆ, οὔτε φωνῆ, οὔτε ἔθεσι διακεκριμένοι τῶν λοιπῶν εἰσὶν ἀνθρώπων. Οὔτε γάρ πόλεις που ἰδίας κατοικοῦσιν, οὔτε διαλέκτῳ τινὶ παρηλλαγμένη χρῶνται, οὔτε βίον παράσημον ἀσκοῦσι... Κατοικοῦντες δέ πόλεις ἑλληνίδας τε καί βαρβάρους, ὡς ἕκαστος ἐκλήρωθη, καί τοῖς ἐγγωρίοις ἔθεσιν ἀκολουθοῦντες ἔν τε ἐσθῆτι καί διαίτη καί τῷ λοιπῷ βίῳ, θαυμαστήν καί ὁμολογουμένως παράδοξον ἐνδείκνυνται τήν κατάστασιν τῆς ἑαυτῶν πολιτείας. Πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι· μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται καί πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη πατρίς ἐστὶν αὐτῶν καί πᾶσα πατρίς ξένη... τεκνογονοῦσιν, ἀλλ' οὐ ρίπτουσι τὰ γεννώμενα... ἐν σαρκὶ τυγχάνουσιν, ἀλλ' οὐ κατὰ σάρκα ζῶσιν· ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται· πείθονται τοῖς ὠρισμένοις νόμοις καί τοῖς ἰδίῳ βίοις νικῶσι τοὺς νόμους· ἀγαπῶσι πάντας καί ὑπὸ πάντων διώκονται· ἀγνοοῦνται καί κατακρίνονται· θανατοῦνται καί ζωοποιοῦνται· πτωχεύουσι καί πλουτίζουσι πολλοὺς· πάντων ὑστεροῦνται καί ἐν πᾶσι περισσεύουσιν· ἀτιμοῦνται καί ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται· βλασφημοῦνται καί δικαιοῦνται· λοιδοροῦνται καί εὐλογοῦσιν· ὑβρίζονται καί τιμῶσιν· ἀγαθοποιοῦντες, ὡς κακοὶ κολάζονται· κολαζόμενοι, χαίρουσιν ὡς ζωοποιοῦμενοι· ὑπὸ Ἰουδαίων ὡς ἀλλόφυλοι πολεμοῦνται καί ὑπὸ Ἑλλήνων διώκονται καί τήν αἰτίαν τῆς ἐχθρας εἰπεῖν οἱ μισοῦντες οὐκ ἔχουσι».³

Κατὰ τόν Π. Χρήστου, ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς «περιγράφει τόν ὑπερκόσμιον βίον τῶν Χριστιανῶν μέ γλῶσσαν πλήρη ποιητικοῦ ρυθμοῦ καί τεχνικῶν ἀντιθέσεων... Εὐρίσκομεν ἐνταῦθα τās πρώτας ἀρχάς τῆς περὶ δύο πολιτειῶν θεωρίας, τήν ὁποίαν ἀνέπτυξαν βραδύτερον ὁ Μέγας Βασίλειος καί ὁ Αὐγουστίνος». «Φῶς τοῦ κόσμου» καί «ἄλας τῆς γῆς» ὀνομάζει ὁ Κύριος τοὺς ὀπαδοὺς του τοὺς περιπατοῦντας ἀξίως τῆς ὑψηλῆς κλήσεώς των. Ψυχὴν τοῦ κόσμου χαρακτηρίζει τοὺς Χριστιανούς ὁ κορυφαῖος ἀνώνυμος ἀπολογητὴς τῆς πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς· «Ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχῆ, τοῦτ' εἰσὶν ἐν κόσμῳ Χριστιανοί... Οἰκεῖ μὲν ἐν τῷ σώματι ψυχῆ, οὐκ ἔστι δέ ἐκ τοῦ σώματος· καί Χριστιανοὶ ἐν κόσμῳ οἰκοῦσιν, οὐκ εἰσὶ δέ ἐκ τοῦ κόσμου. Ἄορατος ἡ ψυχὴ ἐν ὀρατῷ φρουρεῖται τῷ σώματι· καί Χριστιανοὶ γινώσκονται μὲν ὄντες ἐν τῷ κόσμῳ, ἀόρατος δέ αὐτῶν ἡ θεοσέβεια μένει. Μισεῖ τήν

2. Ἐπιστολή πρὸς Διόγνητον, II, 4-6, ΒΕΠΕΣ 2, 251, 252.

3. Ἐπιστολή πρὸς Διόγνητον, V, 1-17, ΒΕΠΕΣ 2, 253.

ψυχὴν ἢ σὰρξ καὶ πολεμεῖ μηδὲν ἀδικουμένη, διότι ταῖς ἡδοναῖς κωλύεται χρῆσθαι· μισεῖ καὶ Χριστιανούς ὁ κόσμος μηδὲν ἀδικούμενος, ὅτι ταῖς ἡδοναῖς ἀντιτάσσονται. Ἡ ψυχὴ τὴν μισοῦσαν ἀγαπᾷ σὰρκα καὶ τὰ μέλη· καὶ Χριστιανοὶ τοὺς μισοῦντας ἀγαπῶσιν. Ἐγκέκλεισται μὲν ἡ ψυχὴ τῷ σώματι, συνέχει δὲ αὐτὴ τὸ σῶμα· καὶ Χριστιανοὶ κατέχονται μὲν ὡς ἐν φρουρᾷ τῷ κόσμῳ, αὐτοὶ δὲ συνέχουσι τὸν κόσμον. Ἄθνατος ἡ ψυχὴ ἐν θνητῷ σκηνώματι κατοικεῖ. Καὶ Χριστιανοὶ παροικουῦσιν ἐν φθαρτοῖς, τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀφθαρσίαν προσδεχόμενοι. Κακουργουμένη σιτίοις καὶ ποτοῖς ἡ ψυχὴ βελτιοῦται· καὶ Χριστιανοὶ κολαζόμενοι καθ' ἡμέραν πλεονάζουσι μᾶλλον. Εἰς τοσαύτην αὐτοῦς τάξιν ἔθετο ὁ Θεός, ἣν οὐ θεμιτόν αὐτοῖς παραιτήσασθαι». ⁴

Εἰς ποῖον ὕψος δραματίζεται ὁ Χριστιανὸς ἀπολογητὴς τὴν πνευματικὴν θέσιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ κόσμῳ! Ἄν πάντες οἱ Χριστιανοὶ πάσης ἐποχῆς ἀπετέλουν «τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου» καὶ ὄχι ἀπλοῦν διακοσμητικὸν στοιχεῖον, ποία ἠθικὴ μεταβολὴ καὶ πνευματικὴ ἀναγέννησις θά εἶχεν ἐπέλθει εἰς ὀλόκληρον τὴν οἰκουμένην! Καθὼς ὕμνεῖ τὴν πολιτείαν τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἐκκλησίας τῶν κατακομβῶν ὁ γλαφυρὸς συγγραφεὺς τῆς πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς, συμπλέκει μὲ τὸν θεσπέσιον ὕμνον τοῦ τὸν πλέον θαυμαστὸν καὶ ἐπιγραμματικὸν πνευματικὸν κώδικα τοῦ τελείου καὶ ἰδανικοῦ χριστιανικοῦ βίου. Πῶς ἦτο δυνατόν τοιοῦτους Χριστιανούς νὰ καταβάλουν αἱ θλίψεις καὶ τὰ μαρτύρια τῶν ὤμων καὶ ἀπηνῶν διωγμῶν ἐκ μέρους τῶν ἐθνικῶν; «Οὐχ ὄρᾳς, λέγει, παραβαλλομένους θηρίοις, ἵνα ἀρνήσωνται τὸν Κύριον καὶ μὴ νικωμένους; Οὐχ ὄρᾳς ὅσῳ πλείονες κολάζονται, τοσοῦτῳ πλεονάζοντας ἄλλους; Ταῦτα ἀνθρώπου οὐ δοκεῖ τὰ ἔργα, ταῦτα δύνამις ἐστὶ Θεοῦ· ταῦτα τῆς παρουσίας αὐτοῦ δείγματα». ⁵

Ὁ ἀπολογητὴς διδάσκαλος τοῦ Διογνήτου ὁμιλεῖ καὶ περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοανθρώπου. Ὁ φιλομαθὴς ἐθνικὸς πρέπει νὰ ἀκούσῃ ποῖον ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς Πατὴρ Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν τοῦ κόσμου· «Ἐν ἐπιεικείᾳ καὶ πραότητι ὡς βασιλεὺς πέμπων υἰὸν βασιλέα ἐπεμψεν, ὡς Θεὸν ἐπεμψεν, ὡς ἄνθρωπον πρὸς ἀνθρώπους ἐπεμψεν, ὡς σώζων ἐπεμψεν, ὡς πείθων, οὐ βιαζόμενος· βία γάρ οὐ πρόσεστι τῷ Θεῷ· ἐπεμψεν ὡς καλῶν, οὐ διώκων· ἐπεμψεν ὡς ἀγαπῶν, οὐ κρίνων». ⁶

Κατὰ τὴν πρὸς Διόγνητον ἐπιστολήν, ὁ Θεὸς «τόν ἴδιον υἰὸν ἀπέδοτο λύττρον ὑπὲρ ἡμῶν, τὸν ἅγιον ὑπὲρ ἀνόμων, τὸν ἄκακον ὑπὲρ τῶν κακῶν, τὸν δίκαιον ὑπὲρ τῶν ἀδίκων, τὸν ἀφθαρτον ὑπὲρ τῶν φθαρτῶν, τὸν ἀθάνατον ὑπὲρ τῶν θνητῶν. Τί γάρ ἄλλο τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἠδυνήθη καλύψαι ἢ ἐκείνου δικαιοσύνη; Ἐν τίνι δικαιωθῆναι δυνατόν τοὺς ἀνόμους ἡμᾶς καὶ ἀσεβεῖς ἢ ἐν μόνῳ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ; Ὡ τῆς γλυκειᾶς ἀνταλλαγῆς, ὧ τῆς ἀνεξιχνιάστου δημιουργίας, ὧ τῶν ἀπροσδοκῆτων εὐεργεσιῶν!». ⁷ Ὁ φλογερὸς ἀπολογητὴς τῆς Ἐκκλησίας τῶν διωγμῶν μᾶς καλεῖ νὰ ἀποκτήσωμεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Κυρίου «τροφέα, πατέρα, διδάσκαλον, σύμβουλον, ἰατρόν, νοῦν, φῶς, τιμὴν, δόξαν, ἰσχύν, ζωὴν». ⁸ Ὁ Χριστὸς εἶναι «ὁ ἀπ' ἀρχῆς, ὁ καινὸς φανεὶς καὶ παλαιὸς εὐρεθεὶς καὶ πάντοτε νέος ἐν ἁγίων καρδίαις γεννώμενος. Οὗτος ὁ αἰεὶ, ὁ σήμερον Υἱὸς λογισθεὶς, δι' οὐ πλουτίζεται ἢ Ἐκκλησία καὶ χάρις ἀπλουμένη ἐν ἁγίοις πληθύνεται, παρέχουσα νοῦν, φανεροῦσα μυστήρια, διαγγέλλουσα καιρούς, χαίρουσα ἐπὶ πιστοῖς, ἐπιζητοῦσι δωρουμένη...». ⁹

4. Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, VI, 1-10, ΒΕΠΕΣ 2, 253-254.

5. Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, VII, 7-9, ΒΕΠΕΣ 2, 254.

6. Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, VII, 4-5, ΒΕΠΕΣ 2, 254.

7. Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, IX, 2-5, ΒΕΠΕΣ 2, 255.

8. Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, IX, 6, ΒΕΠΕΣ 2, 255.

9. Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, XI, 4-5, ΒΕΠΕΣ 2, 256.

Ἡ ἀλήθεια ὁμῶς τοῦ Χριστοῦ δέν κατακτᾶ πᾶσαν καρδίαν ἀνθρώπου. Ἄπαιτεῖ κεκαθαρμένην διάνοιαν. Ὑπογραμμίζει ὁ ἀνώνυμος ἀπολογητής πρὸς τόν Διόγνητον τὰς πνευματικὰς προϋποθέσεις, τὰς ὁποίας πρέπει νά ἔχη ὁ ἀκροατής τοῦ Εὐαγγελίου· «Ἄγε δὴ καθάρας σεαυτὸν ἀπὸ πάντων τῶν προκατεχόντων σου τὴν διάνοιαν λογισμῶν καὶ τὴν ἀπατῶσάν σε συνήθειαν ἀποσκευασάμενος καὶ γενόμενος ὡσπερ ἐξ ἀρχῆς καινός ἄνθρωπος, ὡς ἂν καὶ λόγου καινοῦ, καθάπερ καὶ αὐτός ὁμολόγησας, ἀκροατής ἐσόμενος».¹⁰

Οἱ ἀπολογηταὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰῶνων δέν εὐρίσκοντο εἰς δύσκολον θέσιν, ὅταν ἐκαλοῦντο νά ὁμιλήσουν ἢ νά γράψουν περὶ τῆς ζωῆς τῶν Χριστιανῶν. Ποῖος δυσκολεύεται νά προβάλλῃ τὴν «καλὴν ζύμην», «τό ἄλας τῆς γῆς», «τό φῶς τοῦ κόσμου», τὴν «ψυχὴν τοῦ κόσμου», τὴν ἀκτινοβόλον βιοτὴν τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν; Ἡ πρὸς «Διόγνητον ἐπιστολή», ὁ ἀδάμας αὐτός τῆς χριστιανικῆς ἀπολογητικῆς, ὡς ἰσχυρότερον τεκμήριον τῆς θείας προελεύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ προβάλλει τό «φῶς» τῶν πρώτων Χριστιανῶν, οἵτινες διὰ τῆς πνευματικῆς ἀκτινοβολίας των ἠχμαλώτιζον τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων ἐθνικῶν εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν ὑπακοήν τοῦ Χριστοῦ. Οἱ Χριστιανοί, τῶν ὁποίων τὴν ζωὴν προβάλλει ἡ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή, ὁμοιάζον μέ ἀστέρας πολυφώτους ἐν μέσῳ τῆς ἀσελήνου νυκτός τῆς ἐθνικῆς κοινωνίας. Ἡ ἱστορία ἀπέδωσε τόν θρίαμβον τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας εἰς τὰ πλήθη τῶν ἀφανῶν Χριστιανῶν, οἵτινες ἦσαν πάντοτε «ψυχὴ τοῦ κόσμου», «καινόν γένος», «ἀγαπῶντες πάντας», «πτωχεύοντες καὶ πλουτίζοντες πολλούς», «ἐπί γῆς διατρίβοντες καὶ ἐν οὐρανῷ πολιτευόμενοι», «αὐτοὶ συνέχοντες τόν κόσμον».¹¹

10. Ἐπιστολή πρὸς Διόγνητον, II, 1, ΒΕΠΕΣ 2, 251.

11. Ἐπιστολή πρὸς Διόγνητον, V καὶ VI, ΒΕΠΕΣ 2, 253 καὶ 254.